

Magdalena Puda-Blokesz

Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie

Mitologizmy frazeologiczne (nieobecne) we współczesnych opracowaniach frazeologicznych i paremiologicznych

Jednym z przejawów bezcennego dialogu z tradycją klasyczną (śródziemnomorską), która obok judeochrześcijańskiej stała się podwaliną kultury europejskiej, jest niekwestionowana obecność w języku polskim (i nie tylko¹) *mitologizmów frazeologicznych* (dalej: MF), rozumianych jako utrwalone i odtwarzalne jednostki danego języka o dającym się ustalić pochodzeniu od nazw własnych, od realiów i od zdarzeń motywowanych treściami mitologicznymi, złożone z minimum dwóch wyrazów (wielowyrazowce), mające znaczenie przenośne i spełniające kryteria tradycyjnie rozumianej frazeologiczności².

---

¹ Niektóre mitologizmy są tzw. internacjonalizmami, o czym przekonują badania prowadzone przez filologów komparatystów – zob. m.in.: J. Morawski, *Kastor i Polluks. Studium z zakresu frazeologii porównawczej ze szczególnym uwzględnieniem romańskiej*, Kraków 1937; T. Sinko, *O antycznym pochodzeniu maksym i przysłów polskich*, [w:] idem, *Antyk w literaturze polskiej. Prace komparatystyczne*, wybór i oprac. T. Bieńkowski, wstęp S. Stabryła, Warszawa 1988, s. 475–485; W. Steffen, *Z wędrówki frazeologicznej. Greckie frazy w języku polskim*, „Scripta Minora Selecta” (Poznań), t. 3: 1998, nr 24, s. 171–191; A. Oleśkiewicz, *Frazeologia biblijna i antyczna w językach europejskich*, [w:] *Język trzeciego tysiąclecia III. Konteksty przekładowe. Język a komunikacja*, t. 8, red. M. Piotrowska, Kraków 2005, s. 379–386; W. Wysoczański, *Nazwy własne w porównaniach. Studium konfrontatywne frazeologii i paremii wybranych języków*, „Rozprawy Komisji Językowej Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego”, t. 32, red. J. Miodek, W. Wysoczański, Wrocław 2006, s. 67–95; A. Oleśkiewicz, *Europa języków. Związki frazeologiczne o proveniencji biblijnej i antycznej w europejskiej wspólnocie słownikowej*, Kraków 2007.

² W literaturze językoznawczej nie przyjęła się oficjalnie jeszcze żadna definicja terminu *mitologizm*, stąd podejmuje się próby zakreślenia jego treści znaczeniowej i zakresu – zob. M. Puda-Blokesz, *Mitologizmy frazeologiczne w wybranych źródłach leksykograficznych*, „Język Polski”, t. 88: 2008, nr 4–5, s. 330; eadem, *Frazeologizmy pochodzenia mitologicznego w języku polskim (zasób, stan i perspektywy opisu)*, [w:] *Perspektywy współczesnej frazeologii polskiej. Teoria. Zagadnienia ogólne*, red. S. Bąba, K. Skibski, M. Szczyszek, Poznań 2010, s. 121–141. W artykule D. Krzyżyk można również znaleźć językoznawczą eksplikację *mitologizmu*: „[...] mitologizmy to wyrazy i zwroty będące nawiązaniem do mitologicznych postaci (część) lub sytuacji (rzadziej), używane w znaczeniu przenośnym zarówno w języku potocznym, jak

Niech punktem wyjścia do przyszłej próby ogarnięcia płaszczyzny dyskursywnej mitologizmów frazeologicznych, ich funkcjonowania w żywej wypowiedzi i w tekście, będzie ogląd polskich zasobów leksykografii specjalistycznej obejmujących z założenia konstrukty najtrwalsze, nośne, spopularyzowane, a przede wszystkim zapamiętane i odtwarzane. Za podstawową bazę materiałową warto uznać 14 wyróżniających się na tle polskiej leksykografii opracowań frazeologicznych *sensu stricto* i frazeologiczno-paremiologicznych powstałych w XX i XXI wieku (z uwzględnieniem trzech słowników dwujęzycznych, tzw. ksiąg przysłów i skrzydlatych słów oraz jednego opracowania encyklopedyczno-słownikowego – wykaz zamieszczono na końcu artykułu). Zakłada się bowiem, że słowniki tego typu w sposób optymalnie obiektywny odnotowują reprezentatywny dla polszczyzny materiał frazeologiczny, którego część stanowi frazeologia o różnych koneksjach mitologicznych³.

W drodze ekscerpacji 14 opracowań leksykograficznych udało się zgromadzić 213 jednostek spełniających kryteria mitologiczności i frazeologiczności⁴. W obrębie tak zakrojonego obszaru badawczego warto zwrócić uwagę na dwie kwestie, zobrazowane na dwóch wykresach. Pierwszy z nich dotyczy wkładu poszczególnych słowników w ostateczny ilościowy kształt zbioru MF z ukazaniem porządku zgodnego z malejącym tokiem wartości (wykres 1), na drugim zaś uporządkowano te same wartości w kolejności podyktowanej chronologią wydania źródeł leksykograficznych (wykres 2)⁵.

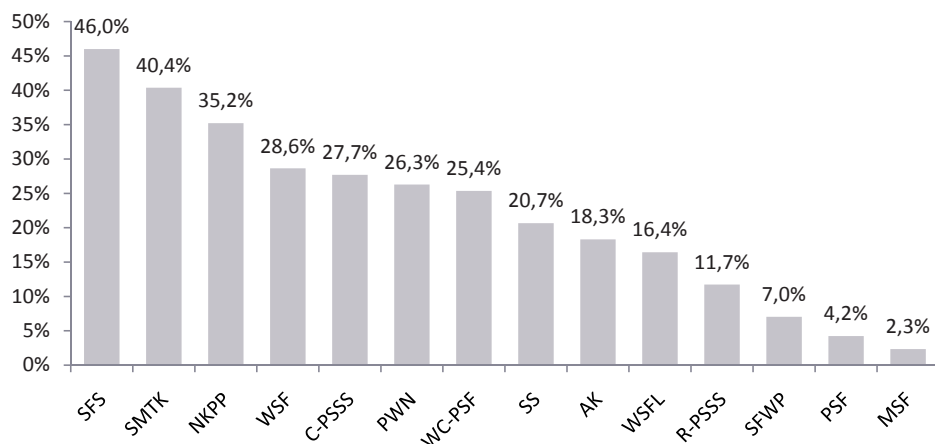
---

i w języku literackim” – eadem, *Biblizmy i mitologizmy we współczesnej polszczyźnie – teoria i dydaktyka*, „Język Polski w Liceum” 2008/2009, z. 3, s. 45.

³ Obecnie nie istnieje słownik poświęcony wyłącznie MF. W niektórych opracowaniach leksykograficznych na prawach selekcji tematycznej wyodrębniono niewielkie podzbiory frazeologiczne (w tym frazeologię mitologiczną lub – szerzej – antyczną): zob. R. Lebda, *Nowy słownik frazeologiczny*, Kraków 2005; eadem, *Wielki słownik frazeologiczny*, Kraków 2009; D. Podlawska, M. Świątek-Brzezińska, *Słownik frazeologiczny języka polskiego*, Bielsko-Biała 2008. Zbiory te należą głównie do opracowań objętościowo niewielkich (szkolnych) i niejednokrotnie w obrębie tematu zawierają jednostki przemieszane pod względem rodowodu i motywacji znaczeniowej. W większości słowników frazeologia motywowana mitologicznie jest rozproszona w różnorodnym materiale językowym.

⁴ Z punktu widzenia formalnozaczeniowego na mitologiczność danej jednostki leksykograficznej wskazuje obecność tzw. *komponentu mitologicznego*, którego znaczenie prymarne bądź wtórne jest motywowane przez nazwy własne wywodzące się z mitologii. Mitologiczne korzenie lub nawiązania jednostek pozbawionych owego komponentu podkreśla ich motywacja mitologiczna, w źródłach leksykograficznych zaś uzasadnia m.in. kwalifikacja genetyczna. Biorąc pod uwagę kryterium frazeologiczne, badaniami objęto jednostki o charakterze stałym i łączliwym (rzadziej) oraz wyrażenia, zwroty i frazy – gdyż takie w większości zostały odnotowane w ekscerpowanych źródłach.

⁵ Wszystkie obliczenia są prowadzone z możliwym trzyprocentowym błędem statystycznym, co jest dopuszczalne przy tak znacznej bazie materiałowej. Wartości procentowe są poglądowe, podawane w przybliżeniu, służą ogólnej orientacji.

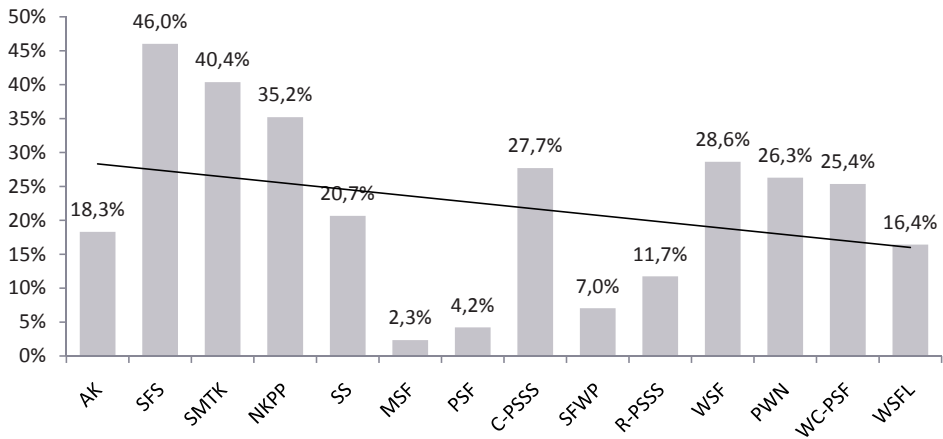

Wykres 1. Procentowy udział opracowań frazeologiczno-paremiologicznych w budowie zbioru mitologizmów frazeologicznych (porządkowanie według wartości)

Najbardziej pod względem ilościowym zbiorów MF został wzbogacony (aż w 46%) przez SFS, dalej SMTK – prawie 40% (to dowód na zasadność włączenia w zakres ekscerpcji tego wielofunkcyjnego opracowania). Objętościowo niewielki, jednak zasobny we frazeologię pochodzenia mitologicznego, jest C-PSSS – buduje korpus prawie w 28%. Teresa Zofia Orłoś, jedna ze współauterek, zaznacza, że 20% materiału w tym słowniku to skrzydlate słowa pochodzenia antycznego, których czwarta część wiąże się z mitologią grecką i rzymską⁶. WC-PSF powstał na bazie swojego mniejszego poprzednika, jednak już przy ekscerpcji widać, że niektóre jednostki z C-PSSS zostały w nim pominięte (różnica ok. 2%); stało się tak zapewne z racji szerszego spojrzenia na materię frazeologiczną zawartą w WC-PSF. Mały wkład w budowę zbioru, w stosunku do objętości, wykazuje SS – około 21%, w którym niewiele miejsca poświęca się frazeologizmom w ich ostatecznym kształcie.

Wykres 2 przedstawia zasób MF w opracowaniach frazeologiczno-paremiologicznych XX i XXI wieku, ułożonych tym razem w porządku chronologicznym (według daty pierwszego wydania) – co uwidacznia oś pozioma. Taki sposób ekspozycji wyraźnie ukazuje, że – bez względu na rodzaj, objętość, całościowy zasób czy przeznaczenie poddanych kwerendzie opracowań – w grupie najnowszych słowników nie ma obecnie żadnego, który dorównywałby ilościową zawartością mitologizmów SFS czy NKPP. Nawet w najnowszym WSFL znajduje się mniej jednostek tego typu niż w malutkim słowniczku AK. Zestawienie to nie oddaje diachronicznego stanu frazeologii mitologicznej w polszczyźnie, niemniej uświadamia, że w obrębie polskiej frazeografii panuje w pewnym sensie tendencja spadkowa dotycząca zasobności słowników w jednostki o proveniencji mitologicznej.

⁶ Zob. T.Z. Orłoś, *Czeskie i polskie skrzydlate słowa*, [w:] eadem, *Studia z frazeologii czeskiej i polskiej*, Kraków 2005, s. 74.

Wykres 2. Procentowy udział opracowań frazeologiczno-paremiologicznych w budowie zbioru mitologizmów frazeologicznych (porządkowanie według daty wydania)

Podsumowując te wstępne dane szacunkowe dotyczące wkładu polskich opracowań leksykograficznych w ilościowy kształt zbioru MF (zapewne nadal niezamkniętego, ale zawierającego przynajmniej kanon tego typu jednostek), można sformułować kilka wniosków: (1) wyraźnie widać, że nie jest normą zależność między objętością opracowania a jego zawartością, jeśli chodzi o frazeologię motywowaną mitologicznie (por. SMTK, C-PSSS); (2) w słownikach opatrzonych przymiotnikiem *wielki* i obejmujących materię w tradycyjnym rozumieniu frazeologii liczba MF nie zdumiewa (WSF, WC-PSSS, WSFL), co może nie dziwić w opracowaniach nazwanych *podręcznymi* czy *małymi*; (3) nakierowanie słowników na konkretny wycinek rzeczywistości językowej (np. skrzydlate słowa) również nie daje gwarancji odnotowania okazałej liczby mitologizmów w ich frazeologicznej postaci (SS); (4) współczesna polska frazeografia uwidacznia tendencje spadkowe, jeśli chodzi o leksykograficzny zasób mitologizmów wielowyrazowych.

Ekscerpcja współczesnych źródeł frazeologicznych i paremiologicznych umożliwia zarówno ustalenie w miarę kompletnego wykazu mitologizmów w polszczyźnie, jak i wyłonienie z tego zbioru grupy jednostek najbardziej – jak można mniemać – utrwalonych i rozpowszechnionych, biorąc pod uwagę ich frekwencję w określonej liczbie opracowań (tabela 1).

W pierwszej kolumnie tabeli 1 zamieszczono liczbę słowników, w których powtarza się dana jednostka frazeologiczna; w drugiej znajdują się liczby wskazujące na to, ile tych samych jednostek powtórzyło się w danej liczbie słowników; a w trzeciej kolumnie widnieje wykaz konkretnych MF, które odnotowano w określonej liczbie opracowań.

Tab. 1. Frekwencja mitologizmów frazeologicznych w ekscerpowanych źródłach

	Liczba słowników	Liczba jednostek	Jednostka
ZBIÓR UTRWALONYCH MITOLOGIZMÓW	14	1	pięta Achilleśa / achillesowa
	13	3	koń trojański
			stajnia Augiasza / augiaszowa
	12	4	syzyfowa praca
	11	8	dojść po nitce do kłębka
			jabłko niezgody
			janusowe oblicze
			nić Ariadny
	10	11	męki Tantala
			olimpijski spokój
paniczny strach			

Granice LEKSYKOGRAFICZNEGO ZBIORU UTRWALONYCH MF przyjęto na liczbie 10 źródeł. Jak zatem wynika ze statystyki, 11 jednostek powtórzyło się w przedziale od 14 do 10 opracowań. Stanowiące czołówkę mitologizmy (tabela 1) intuicyjnie zaliczylibyśmy do znanych i mitologicznie rozpoznawalnych. W zbiorze liczącym 213 jednostek tylko jedna została odnotowana we wszystkich poddanych oglądowi źródłach.

Mitologizm *pięta Achilleśa / achillesowa* w 14 opracowaniach wystąpił w wariacie z komponentem mitologicznym w formie rzeczownikowej (nazwa własna *Achilleśa*) oraz przymiotnikowej (*achillesowa*), co wskazuje na jednakowy stopień utrwalenia się w polszczyźnie tych dwóch realizacji. W C-PSSS obok wyżej wymienionych wariantów odnotowano rozwinięcie składniowe wyrażenia: *to jest (czyjaś) pięta Achilleśa / achillesowa*. Omawiany frazeologizm jest jednym z najczęściej odnotowywanych mitologizmów i należy do grupy jednostek, które nie są zbyt podatne na transformację. Na drugim miejscu, jeśli chodzi o częstość występowania w opracowaniach leksykograficznych, plasują się *ex aequo* dwa wyrażenia: *koń trojański* oraz *stajnia Augiasza*, które zostały odnotowane w 13 źródłach. Pierwszy związek jest praktycznie bezwariantowy (inną realizację znaleziono jedynie w SMTK i C-PSSS – *dar Danaów*). W tym miejscu warto zatrzymać się nad polem znaczeniowym tej jednostki, które w ostatnim czasie się rozszerzyło, za czym również idzie zmiana statusu gatunkowego wyrażenia. Związek frazeologiczny zachowuje swoje przenośne znaczenie motywowane mitologicznie, a jednocześnie staje się terminem informatycznym oznaczającym ‘program na pozór wykonujący istotne funkcje, mający jednak ukryte w swym kodzie instrukcje powodujące zniszczenia w systemie, w którym został zainstalowany’ (PWN). Wyrażenie *stajnia Augiasza* występuje aż

w 6 wariantach. Prócz przywołanej formy odnotowano następujące realizacje: *stajnie Augiasza, stajnia augiaszowa, stajnia Augiaszowa, stajnie augiaszowe, Augiaszowe gospodarstwo*. Najczęściej przywoływanym wariantem jest ten w liczbie pojedynczej z przydawką dopełniaczową, czyli *stajnia Augiasza*, zaraz po nim sytuje się odpowiednik tego wariantu, jednak w liczbie mnogiej (*stajnie Augiasza*); formy z przymiotnikiem są rzadsze. Podobnie motywowany zwrot: *uprzątnąć / wyczyścić stajnie Augiasza* występuje zaledwie w 6 ekscerpowanych źródłach. W 12 opracowaniach odnotowano *szyfową pracę*; we wszystkich wystąpił właśnie ten wariant związku. W kilku słownikach można jednak znaleźć niektóre mniej znane realizacje, takie jak: *szyfowa robota, praca Syzyfa, szyfowe prace, szyfowe trudy, szyfowy kamień*. Warto dodać, że w 3 źródłach pojawiają się zwroty motywacyjnie i formalnie spokrewnione z omawianym wyrażeniem: *szyfowy kamień toczyć* (SFS) oraz *wykonywać szyfową pracę* (C-PSSS; WC-PSF). W 11 opracowaniach powtórzyły się kolejne 4 jednostki mitologiczne: *dojść po nitce do kłębka, jabłko niezgody, janusowe oblicze i nić Ariadny*. W tej grupie znajdują się 2 (wymienione tutaj jako pierwsze) związki frazeologiczne bez komponentu mitologicznego motywowanego przez nazwę własną. Niezwykłą tendencją do variancji charakteryzuje się zwrot *dojść po nitce do kłębka*, zbieżny pod kątem motywacji mitologicznej z wyrażeniem *nić Ariadny*. Ze względu na wymiennność lub fakultatywność segmentu werbalnego (tutaj także zmianę aspektu czasownika) czy nominalnego odnotowano w słownikach aż 10 wariantów tej jednostki: *dojść po nitce do kłębka, dochodzić po nitce do kłębka, dojść do kłębka, po nitce do kłębka, dochodzić do kłębka, dojść jak po sznurze, dojść po sznurze, docierać po nitce do kłębka, dotrzeć po nitce do kłębka, iść po nitce do kłębka*. Najczęściej występującą realizacją, utrwaloną aż w 8 opracowaniach, jest *dojść po nitce do kłębka*. *Nić Ariadny* przyjmuje jeszcze 3 formy: *kłębek Ariadny, nitka Ariadny* oraz *nić ariadny*. W (SFS) związek ten znajduje się zarówno pod leksemem *nić*, jak i pod jego *deminutivum nitka*, z tym że wskazano tu także jednowyrazowy (niejako eliptyczny) wariant wyrażenia, pozbawiony mitologicznego komponentu, a mająca eksplikację nawiązującą do mitologii – czytamy: *nitka* ‘śląd, wskazówka pozwalająca zorientować się w zawiłanej sytuacji; z mitu greckiego o Ariadnie, Minotaurze i Tezeuszu’. Do frazeologizmów odnotowanych w 10 słownikach należą 3 związki wyrazowe: *męki Tantara, olimpijski spokój, paniczny strach*.

W podzbiorze będącym efektem analizy frekwencji występowania MF w poddanych eksploracji opracowaniach specjalistycznych prym wiodą idiomy o typie wyrażen (tabela 1). W tej grupie znalazł się tylko jeden zwrot. W całym zbiorze mitologizmów (213 MF) pod względem liczebności znacznie przeważają wyrażenia (ponad połowa zgromadzonego materiału), stąd ich przewaga w czołówce najbardziej utrwalonych leksykograficznie jednostek nie musi dziwić. Niepokoić może fakt, że w tej grupie brakuje przecież znanych i intuicyjnie rozpoznawanych mitologizmów. Oto w 9 słownikach odnotowano takie spetryfikowane związki wyrazowe jak: *argusowe oczy, beczka Danaid, być / znaleźć się między Scyllą a Charybdą, kraina cieni / Pola Elizejskie, odradzać się jak Feniks z popiołów, puszcza Pandory, róg obfitości*; w 8 – *dosiąść Pegaza, łożo Prokrusta, w objęciach Morfeusza, wzrok bazyliuszka*; w 7 – *dziesiąta muza, fortuna kołem się toczy, lary i penaty, praca herkulesowa, sobie śpiewać a muzom, syreni śpiew*; w 6 – *ikarowe loty, praca Penelopy, strzała Amora / Kupidyna, sypać się jak z rogu obfitości, woda letejska, złote runo*; w 5 – *cierpieć męki Tantara, koło fortuny*,

marsowa mina, milczeć jak sfinks, złote jabłko. Wśród jednostek występujących w mniej niż w 5 słownikach (co stanowi prawie 1/3 grupy ekscerpowanych opracowań) znalazły się: *pod egidą, otworzyć puszkę Pandory, między ustami a brzegiem pucharu, cienie elizejskie, wzrok Meduzy, brzemię Atlasa, łódź Charona* i wiele innych.

Trzeba przyznać, że w konfrontacji z bogatym zasobem frazeologicznym polszczyzny MF tworzą niewielką grupę jednostek wielowyrazowych⁷. To uwidacznia się już w źródłach frazeologicznych. W tabeli 2 w drugim wierszu wskazano podawany przez twórców czy badaczy danego opracowania całkowity zasób jednostek językowych, natomiast w ostatnim wierszu odnotowano procentowy udział zasobu MF w całej zawartości źródła leksykograficznego⁸. Z zestawienia wynika, że w większości słowników mitologizmy stanowią niewielki procent całej zawartości materiałowej.

Tab. 2. Procentowy udział zasobu mitologizmów frazeologicznych w całkowitym zasobie poszczególnych opracowań (prócz [SMTK]): zasób – liczba jednostek (j) / haseł (h) w opracowaniu, MF (%) – wyrażony w procentach stosunek MF do całości zasobu

	AK	SFS	NKPP	SS	MSF	PSF	C-PSSS	SFWP	R-PSSS	WSF	PWN	WC-PSF	WSFL
zasób	16 000	80 000	200 000	16 000	300	2135	1000	4000	800	200 000	17 000	5000	18 000
	j	h	j	h	j	h	j	j	h	j	j	h	h
MF (%)	0,24	0,12	0,04	0,28	1,67	0,42	5,90	0,38	3,13	0,03	0,33	1,08	0,19

Nawiasowe wtrącenie w tytule artykułu (*nieobecne*) wskazuje na pozorną sprzeczność: z jednej strony MF znajdują się we współczesnych polskich zasobach leksykograficznych (dokładnie frazeograficznych), a z drugiej – ich obecność jest niekompletna, wybiórcza czy wręcz przypadkowa. Dlaczego MF zajmują tak niewiele miejsca w opracowaniach poświęconych utrwalonemu konstruktowi wielowyrzowemu, dlaczego zajmują go coraz mniej, skąd bierze się niekompletność zasobu MF w tego typu źródłach?

Ten niewielki zbiór nie może zdominować opracowania obejmującego na przykład obszerny materiał frazeologiczny. To frazeograf w drodze wnikliwych, często wieloletnich analiz decyduje, które jednostki należy pominąć w opisie, a które odnotować. František Čermák napisał: „Żaden słownik nie jest pełny, zawsze mamy do czynienia z wyborem. Wybór ten może być jednak byle jaki. Żaden słownik nie

⁷ A. Bogusławski, patrząc na frazeologię z szerszej perspektywy niż tradycyjna, stwierdza, że związki wielowyrzowe „idą [...] jawnie w grube miliony, podczas gdy jednowyrzowe nawet przy rozszczeniu znaczeniowym tworzą raczej grupę rzędu setek tysięcy” – idem, *Uwagi o pracy nad frazeologią*, [w:] *Studia z polskiej leksykografii współczesnej*, red. Z. Saloni, t. 3, Białystok 1989, s. 19.

⁸ Dostępne dane szacunkowe dotyczące zawartości materiałowej poszczególnych opracowań raz są podawane w liczbie jednostek, a raz w liczbie haseł – w tym przypadku można wnioskować, że w hasło prawdopodobnie występuje kilka jednostek. Dlatego też wyrażony w procentach stosunek zasobu MF do całej zawartości słownika jest orientacyjny i przybliżony, potwierdzający jedynie, jak niewielki jest to w efekcie zbiór.

jest bezbłędny. Słownik jest sztuką możliwości⁹. Słownik zatem to efekt decyzji i wyborów, te zaś wiążą się ściśle z rozumieniem terminologii, o czym wspomina Wojciech Chlebda: „Zasadnicze rozbieżności w rozumieniu samego pojęcia »frazeologizm« spowodowały, że słownikowe korpusy frazeologizmów cechują się daleko posuniętą asymetrią składu”¹⁰. Skoro leksykografowie pomijają w opisie niektóre MF¹¹, to można mniemać, że decyzje te są gruntownie przemyślane.

Z wielu badań¹² przeprowadzonych wśród uczniów i szerszych grup użytkowników języka wynika, że mitologizmy, które przynależą głównie do literackiej / książkowej odmiany polszczyzny (obecnie także do publicystycznej i dziennikarskiej), pewnie między innymi z racji dość poważnego zaniku czytelnictwa, pisarstwa i ograniczonego dostępu do kształcenia klasycznego¹³, zaczynają należeć do regre-

⁹ Cyt. za T.Z. Orłós, WC-PSF s. XIII.

¹⁰ W. Chlebda, *Frazeologia polska okresu „przemiany i przełomu”*, [w:] *Współczesna polska i słoweńska sytuacja językowa. Sodobni jezиковni položaj na Poljskem in v Sloveniji*, red. S. Gajda, A. Vidovič Muha, Opole 2003, s. 153.

¹¹ Zebrany na bazie ekscerpcji leksykograficznej zbiór MF nie jest kompletny. W wielu artykułach i w zasobach internetowych znaleźć można dość pokaźną liczbę jednostek, które nie zostały odnotowane przez współczesnych frazeografów (np. *złoto Midasa, szybki jak Hermes, powrót do Itaki, dar cyklopa, tchórzostwo Epejosa, wsiąść do łodzi Charona* – przywołano za D. Krzyżyk, *Biblizmy...*, op. cit.); w SMTK znajdują się MF nieodnotowane w żadnym z analizowanych źródeł, np. *sznur Oknosa, być w jaskini Trofoniosa, kocioł Medeji, figa Merkurego, świnia poucza Minerwę, ucztą Lapitów, kimeryjskie ciemności* itp.

¹² Z przeprowadzonych w 1993 roku przez D. Bieńkowską badań wynika, że najbardziej rozpowszechnione, najszerzej rozumiane i używane są frazeologizmy z *nomen proprium* wspólne różnym odmianom polszczyzny – literackiej i potocznej, pisanej i mówionej (np. *nić Ariadny, syzyfowa praca, siła herkulesowa, praca herkulesowa, koń trojański, pięta Achillesa, stajnia Augiasza*). Mniej znane są jednostki stosowane w książkowej odmianie polszczyzny (np. *argusowy wzrok, być między Scyllą a Charybdą, beczka Danaid czy chytry jak Ulisses*). Autorka pisze: „W głównej liczbie są to frazeologizmy, które w SF [SFS – dop. M.P.B.] poświadczane były cytatami z literatury wieków XVIII i XIX, pochodzące z mitologii, historii i literatury starożytnej. Przyczyn ich zanikania (wychodzenia z użycia) upatrywać możemy w fakcie, iż były one słabo zakorzenione w tradycji językowej Polaków, właściwie funkcjonowały głównie dzięki stylowi książkowemu oraz w słabnącej i zanikającej znajomości źródeł, z których się wywodziły” – D. Bieńkowska, *Funkcjonowanie związków frazeologicznych z nomen proprium w dzisiejszej świadomości językowej*, [w:] *Przemiany współczesnej polszczyzny*, Materiały Konferencji Naukowej, Opole 20–22.09.1993, red. S. Gajda, Z. Adamiszyn, Opole 1994, s. 283–287 (cytat ze s. 285). Nowsze badania przeprowadzone wśród uczniów potwierdzają jedynie, że mitologizmy prawie zupełnie wychodzą z użycia – zob. D. Krzyżyk, H. Synowiec, *O potrzebie badań diagnostycznych nad frazeologią uczniów*, „Język Polski w Szkole dla Klas IV–VI” 1998/1999, z. 1; H. Synowiec, *Uczeń wśród słów, związków frazeologicznych i regionalnych odmian polszczyzny*, [w:] D. Bula, D. Krzyżyk, B. Niesporek-Szamburska, H. Synowiec, *Dziecko w świecie języka*, Kraków 2004.

¹³ A.M. Lewicki i A. Pajdzińska w jednym z artykułów piszą: „[...] w drugiej połowie XX wieku obserwujemy, że wyraźnie słabnie żywotność jednostek o proveniencji antycznej. Jest to niewątpliwie spowodowane zaniedbaniem wykształcenia klasycznego oraz spadkiem czytelnictwa” – eidem, *Frazeologia*, [w:] *Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, Lublin 2001, s. 324.

sywnych grup frazeologicznych, czyli wychodzących z użycia i nierozumianych¹⁴. Stają się biernym obszarem językowym. W programach szkolnych mity są omawiane wrywkowo, fragmentarycznie, a nauczycielom często brakuje czasu, by z danym motywem wiązać struktury językowe, które warto utrwaląć. W szkołach gimnazjalnych i ponadgimnazjalnych kładzie się nacisk na znajomość języków nowożytnych, nauczanie zaś łaciny i greki zamiera¹⁵. Anastazja Oleśkiewicz zwraca uwagę, iż frazeologizmy konwencjonalne (w tym MF) są zapamiętywane z ich konotacją kulturową, a ich odtworzenie wymaga od nadawcy i odbiorcy znajomości tego kontekstu kulturowego, inaczej proces komunikacyjny nie będzie udany¹⁶. Globalizacja, amerykańizacja i popkultura¹⁷ z im przynależnymi konstruktami językowymi wypierają jednostki o mitologicznej motywacji, które obecnie mają już niejako charakter archaiczny. Rozpowszechniane przez media wzorce mowne odbiegają znacznie od tych szerzonych niegdyś przez literaturę. Nowoczesne formy komunikacji (SMS, MMS, e-mail) odrzucają wyszukane formy porozumiewania się, dąży się w nich do ekonomicznego wypowiedzania się, luźnego, pozbawionego konwenansów. Stąd być może w korpusach tekstowych mitologizmy zajmują coraz mniej miejsca, a jeśli nie ma ich w mowie, to pomija się je również w systemowo-leksykograficznych opracowaniach, które z dnia na dzień stają się bardziej komercyjne, rynkowe, nastawione na odmienne potrzeby czytelnice. Współczesne słowniki bowiem odbiegają od normatywnego wzorca Doroszewskiego, w myśl którego należało pokazywać, jaki język ma być. Obecnie dąży się do tego, by odnotowywać zastane realia językowe.

Wiadomo, że MF są częścią kultury europejskiej (w tym polskiej), jednak na rodzimym rynku brakuje szerszych opracowań filologicznych na ich temat, nie ma też słownika poświęconego tego typu jednostkom. Pomijanie w opisie w ogóle czy też w opisie leksykograficznym tej grupy tematycznej polskiej frazeologii, warunkowane między innymi wyżej wymienionymi czynnikami, w pewnym stopniu przyczynia się do jej zaniku, a tym samym prawdopodobnie do zamierania związanej z nią tradycji.

Bibliografia

- Bąba S., 1986, *Twardy orzech do zgryzienia, czyli o poprawności frazeologicznej*, Poznań.
- Bąba S., 2009, *Frazeologia polska. Studia i szkice*, red. P. Fliciński, K. Skibski, Poznań.
- Bieńkowska D., 1994, *Funkcjonowanie związków frazeologicznych z nomen proprium w dzisiejszej świadomości językowej*, [w:] *Przemiany współczesnej polszczyzny*, Materiały Konferencji Naukowej, Opole 20–22.09.1993, red. S. Gajda, Z. Adamiszyn, Opole, s. 283–287.
- Chlebda W., 2005, *Szkice o skrzydlatych słowach. Interpretacje lingwistyczne*, Opole.

¹⁴ Autorem klasyfikacji związków frazeologicznych ze względu na kryterium stabilności językowej jest S. Bąba – zob. idem, *Twardy orzech do zgryzienia, czyli o poprawności frazeologicznej*, Poznań 1986, s. 13–19; idem, *Frazeologia polska. Studia i szkice*, red. P. Fliciński, K. Skibski, Poznań 2009.

¹⁵ Podkreśla to m.in. C. Michalunio, *Przedmowa*, [w:] idem, *Dicta. Zbiór łacińskich sentencji, przysłów, zwrotów i powiedzeń z indeksem osobowym i tematycznym*, Kraków 2008.

¹⁶ Zob. A. Oleśkiewicz, *Europa języków*, op. cit., s. 30–31.

¹⁷ Zob. B. Jałowicki, *Globalizacja*, [w:] idem, *Reguły działania w społeczeństwie i nauce, szkice socjologiczne*, Warszawa 2002, s. 90–91.

- Jałowicki B., 2002, *Reguły działania w społeczeństwie i nauce, szkice socjologiczne*, Warszawa.
- Krzyżyk D., 2008/2009, *Biblizmy i mitologizmy we współczesnej polszczyźnie – teoria i dydaktyka*, „Język Polski w Liceum”, z. 3, s. 44–60.
- Krzyżyk D., Synowiec H., 1998/1999, *O potrzebie badań diagnostycznych nad frazeologią uczniów*, „Język Polski w Szkole dla Klas IV–VI”, z. 1.
- Lebda R., 2005, *Nowy słownik frazeologiczny*, Kraków.
- Lebda R., 2009, *Wielki słownik frazeologiczny*, Kraków.
- Lewicki A.M., Pajdzińska A., 2001, *Frazeologia*, [w:] *Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, Lublin, s. 315–333.
- Michalunio C., 2008, *Dicta. Zbiór łacińskich sentencji, przysłów, zwrotów i powiedzeń z indeksem osobowym i tematycznym*, Kraków.
- Morawski J., 1937, *Kastor i Polluks. Studium z zakresu frazeologii porównawczej ze szczególnym uwzględnieniem romańskiej*, Kraków.
- Oleśkiewicz A., 2005, *Frazeologia biblijna i antyczna w językach europejskich*, [w:] *Język trzeciego tysiąclecia III. Konteksty przekładowe. Język a komunikacja*, t. 8, red. M. Piotrowska, Kraków, s. 379–386.
- Oleśkiewicz A., 2007, *Europa języków. Związki frazeologiczne o proveniencji biblijnej i antycznej w europejskiej wspólnocie słownikowej*, Kraków.
- Orłóś T.Z., 2005, *Studia z frazeologii czeskiej i polskiej*, Kraków.
- Podlawska D., Świątek-Brzezińska M., 2008, *Słownik frazeologiczny języka polskiego*, Bielsko-Biała.
- Puda-Blokesz M., 2008, *Mitologizmy frazeologiczne w wybranych źródłach leksykograficznych*, „Język Polski”, t. 88, nr 4–5, s. 329–340.
- Puda-Blokesz M., 2010, *Frazeologizmy pochodzenia mitologicznego w języku polskim (zasób, stan i perspektywy opisu)*, [w:] *Perspektywy współczesnej frazeologii polskiej. Teoria. Zagadnienia ogólne*, red. S. Bąba, K. Skibski, M. Szczyszek, Poznań, s. 121–141.
- Sinko T., 1988, *O antycznym pochodzeniu maksym i przysłów polskich*, [w:] idem, *Antyk w literaturze polskiej. Prace komparatystyczne*, wybór i oprac. T. Bieńkowski, wstęp S. Stabryła, Warszawa, s. 475–485.
- Steffen W., 1998, *Z wędrówki frazeologicznej. Greckie frazy w języku polskim*, „Scripta Minora Selecta”, t. 3, nr 24, Poznań, s. 171–191.
- Studia z polskiej leksykografii współczesnej*, 1989, red. Z. Saloni, t. 3, Białystok.
- Synowiec H., 2004, *Uczeń wśród słów, związków frazeologicznych i regionalnych odmian polszczyzny*, [w:] D. Bula, D. Krzyżyk, B. Niesporek-Szamburska, H. Synowiec, *Dziecko w świecie języka*, Kraków.
- Współczesna polska i słoweńska sytuacja językowa. Sodobni jezikovni položaj na Poljskem in v Sloveniji*, 2003, red. S. Gajda, A. Vidovič Muha, Opole.
- Wysoczański W., 2006, *Nazwy własne w porównaniach. Studium konfrontatywne frazeologii i paremii wybranych języków*, „Rozprawy Komisji Językowej Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego”, t. 32, red. J. Miodek, W. Wysoczański, Wrocław, s. 67–95.

Chronologiczny wykaz opracowań leksykograficznych ze skrótami

- AK – A. Krasnowolski, *Słowniczek frazeologiczny. Poradnik dla piszących*, Warszawa 1900.
- SFS – S. Skorupka, *Słownik frazeologiczny języka polskiego*, t. 1–2, Warszawa 1967–1968. Korzystano z wydania – 1977.
- NKPP – *Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich*, red. J. Krzyżanowski, t. I–IV, Warszawa 1969–1978.
- SMTK – W. Kopaliński, *Słownik mitów i tradycji kultury*, Warszawa 1995. Korzystano z wydania kolejnego, nowego, poprawionego – 2006.
- SS – H. Markiewicz, A. Romanowski, *Skrzydlate słowa. Wielki słownik cytatów polskich i obcych*, Warszawa 1990. Korzystano z wydania kolejnego, nowego, znacznie rozszerzonego i poprawionego – 2007.
- MSF – S. Bąba, J. Liberek, *Mały słownik frazeologiczny współczesnego języka polskiego*, Warszawa 1995.
- PSF – S. Bąba, G. Dziamska, J. Liberek, *Podręczny słownik frazeologiczny języka polskiego*, Warszawa 1995.
- C-PSSS – T.Z. Orłóś, J. Hornik, *Czesko-polski słownik skrzydlatych słów*, Kraków 1996.
- SFWP – S. Bąba, J. Liberek, *Słownik frazeologiczny współczesnej polszczyzny*, Warszawa 2002.
- R-PSSS – W. Chlebda, W.M. Mokijenko, S.G. Szuleżkowa, *Rosyjsko-polski słownik skrzydlatych słów*, Łask 2003.
- WSF – P. Müldner-Nieckowski, *Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego: wyrażenia, zwroty, frazy*, Warszawa 2004.
- PWN – *Wielki słownik frazeologiczny PWN z przysłowiami*, oprac. A. Kłosińska, E. Sobol, A. Stankiewicz, Warszawa 2005.
- WC-PSF – *Wielki czesko-polski słownik frazeologiczny*, red. T.Z. Orłóś, Kraków 2009.
- WSFL – R. Lebda, *Wielki słownik frazeologiczny*, red. A. Latusek, Kraków 2009.

Mythology-Based Phrases Present in and Absent from Modern Phraseology and Paremiology Studies

Abstract

The article discusses a subset of Polish phraseology constituted by mythology-based phrases; special attention is given to the analysis of these in fourteen lexicographic works (including bilingual dictionaries, dictionaries of quotations and a combination of encyclopedia and dictionary). The research area (a definition of the term 'mythology-based phrase') is delineated and then the diagrams presenting the contribution of various sources to the collection of units under consideration are produced. The group of expressions forming the canon of Polish mythology-based phraseology is selected and characterized on the basis of their frequency in excerpted reference works. Finally, with reference to the studies confirming that Polish lexicographic works contain incomplete lists of such expressions and revealing downward trends in the number of items listed, an attempt at describing the situation is made.